

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับพระสงฆ์สายป่า : การต่อรองทางอุดมการณ์ใน ยุคหลังรัฐประหาร 2557

POWER RELATIONS BETWEEN THE STATE AND FOREST MONKS: IDEOLOGICAL
NEGOTIATION IN THE POST-2014 COUP ERA

ศักดิ์นันท อัทธหาร

Sakdinon Attahan

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านช้าง

Mahamakut Buddhist University Srilanchang Campus

E-mail: sakdinon.att@student.mbu.ac.th

วันที่รับบทความ: 28 มกราคม 2569; วันที่แก้ไขบทความ: 20 กุมภาพันธ์ 2569; วันที่ตอบรับบทความ: 22 กุมภาพันธ์ 2569

Received: January 28, 2026; Revised: February 20, 2026; Accepted: February 22, 2026

บทคัดย่อ

บทความ เรื่อง ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับพระสงฆ์สายป่า : การต่อรองทางอุดมการณ์ใน
ยุคหลังรัฐประหาร 2557 ใช้การศึกษาจากเอกสาร บทความ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยมีวงวิเคราะห์กลไก
การควบคุมและการต่อรองทางอุดมการณ์ระหว่างรัฐกับคณะสงฆ์ ภายใต้เงื่อนไขของระบอบการเมืองแบบ
อำนาจนิยมที่พยายามสร้างความชอบธรรมให้แก่ตนผ่านการอ้างศีลธรรม พุทธศาสนา และความมั่นคงของชาติ

ผลการศึกษา พบว่าภายหลังรัฐประหาร พ.ศ.2557 รัฐไทยได้ขยายบทบาทการกำกับควบคุมกิจการ
คณะสงฆ์อย่างเข้มข้น ผ่านเครื่องมือทางกฎหมาย นโยบาย และโครงสร้างการปกครองสงฆ์ โดยเฉพาะการอ้าง
“การปฏิรูปคณะสงฆ์” และ “การธำรงพระพุทธศาสนา” เป็นเหตุผลในการใช้อำนาจแทรกแซง ขณะเดียวกัน
รัฐยังใช้พระสงฆ์บางกลุ่มในเชิงอุดมการณ์ เพื่อเป็นเครื่องมือสร้างวาทกรรมเรื่องความสงบเรียบร้อย ศีลธรรม
และความสามัคคีของชาติ ซึ่งมีส่วนช่วยลดทอนความชอบธรรมของการต่อต้านทางการเมืองในระดับสังคม
พระสงฆ์สายปามีได้อยู่ในฐานะผู้ถูกควบคุมอย่างเบ็ดเสร็จ หากแต่มีการต่อรองเชิงอุดมการณ์กับรัฐผ่านการ
ยืนยันอัตลักษณ์ทางจิตวิญญาณที่เน้นความสันโดษ ความเคร่งครัดในพระธรรมวินัย และการวางตัวห่างจาก
การเมือง การปฏิเสธหรือรักษาระยะห่างจากโครงสร้างอำนาจรัฐมิได้เป็นการต่อต้านโดยตรง หากเป็นการใช้
อำนาจเชิงศีลธรรมและสัญลักษณ์ โดยพระสงฆ์สายปาดำรงบทบาทในฐานะพื้นที่อุดมการณ์ทางเลือกที่สะท้อน
ความตึงเครียดระหว่างอำนาจรัฐ ศาสนา และศีลธรรมทางการเมืองในสังคมไทยร่วมสมัย และช่วยเปิดให้เห็น
ขอบเขตและข้อจำกัดของการใช้อำนาจเชิงอุดมการณ์ของรัฐภายใต้ระบอบอำนาจนิยม หากคณะสงฆ์ไม่
ต้องการยุ่งเกี่ยวกับการเมืองต้องให้รัฐถอนคืนระบบราชการในคณะสงฆ์

คำสำคัญ: รัฐ-สงฆ์, อำนาจอธิปไตย, สายป่า, อุดมการณ์

Abstract

This article examines the power relations between the Thai state and forest monks (Phra Sai Pa) through an analysis of ideological negotiation in the post-2014 coup context. Using documentary research based on academic articles and related studies, the study focuses on mechanisms of state control and ideological bargaining under an authoritarian political regime that seeks legitimacy through morality, Buddhism, and national security.

The findings reveal that following the 2014 coup, the Thai state intensified its control over the Sangha through legal frameworks, policies, and ecclesiastical administrative structures, particularly under the justification of “Sangha reform” and the “protection of Buddhism.” At the same time, certain groups of monks have been mobilized as ideological instruments to promote discourses of social order, morality, and national unity, thereby weakening the legitimacy of political dissent. However, forest monks are not entirely subject to state domination; instead, they engage in ideological negotiation by reaffirming their spiritual identity, emphasizing asceticism, strict adherence to the Vinaya, and detachment from politics. Their distancing from state power does not constitute direct resistance but reflects the exercise of moral and symbolic authority. In this sense, forest monasticism functions as an alternative ideological space that highlights tensions between state power, religion, and political morality in contemporary Thai society, while also revealing the limits of state ideological control under authoritarianism.

Keywords: State–Sangha, State power, Forest monks, Ideology

บทนำ

นับตั้งแต่พระสงฆ์กำเนิดขึ้นในพระพุทธศาสนาในระยะแรกเป็นพระป่าทั้งสิ้น ไม่มีการสร้างอาคารสถานที่ให้เป็นที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสงฆ์โดยเฉพาะเจาะจง เนื่องจากพระพุทธรองค์ไม่ทรงอนุญาตให้พระภิกษุมิที่อยู่อาศัยเป็นหลักแหล่งถาวร ด้วยจะทำให้เกิดความยึดติดในทรัพย์สินทางโลก จึงทรงกำหนดสถานที่สำหรับใช้เป็นที่พักอาศัยพื้นฐานสุด คือ “รุกขมูลเสนาสนะ” อันหมายถึงการอยู่รอบโคนต้นไม้ (อง จตุกก 21/27/42) สมัยหลังพุทธกาลพระภิกษุในเวลาถัดมาจึงมีลักษณะที่แตกต่างกัน 2 แบบ คือ

1. ฝ่ายหนึ่งซึ่งยังคงตั้งมั่นอยู่กับแนวปฏิบัติเดิมนั้นคือปลีกความวุ่นวายจากโลกออกสู่ป่าเพื่อแสวงหาความวิเวก มุ่งเน้นทางวิปัสสนาธุระ เรียกว่าพระป่า พระอรัญวาสี

2. ฝ่ายหนึ่งซึ่งนิยมการอยู่ชดัดดีวัดภายในเขตชุมชน โดยมุ่งเน้นการศึกษา คือการมุ่งศึกษาเพื่อให้รู้ถึงพระพุทธพจน์ พระธรรมวินัย รวมทั้งพระอภิธรรมต่าง ๆ เรียกฝ่ายที่อยู่ในเมืองว่า พระคามาวาสี (สุนทร ณ รังสี, 2539)

ศาสนาไม่ได้ทำหน้าที่เพียงเป็นระบบความเชื่อหรือหลักคำสอนทางจิตวิญญาณ หากยังเป็นแหล่งทรัพยากรเชิงอำนาจ (power resource) และเชิงอุดมการณ์ (ideological resource) ที่รัฐสามารถนำมาใช้เพื่อสนับสนุนความชอบธรรมของการปกครอง ในบริบทของราชอาณาจักรสมัยใหม่ ความสัมพันธ์ดังกล่าวมักถูกจัดวางอยู่ภายใต้กรอบแนวคิดที่ว่าด้วย “รัฐอุปถัมภ์ศาสนา” ซึ่งเปิดพื้นที่ให้รัฐมีบทบาทในการกำกับ ควบคุม และนิยามสถานะของคณะสงฆ์ ขณะเดียวกันก็ทำให้ศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างอำนาจทางการเมืองอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ในประวัติศาสตร์การเมืองไทย รัฐได้เข้าไปมีบทบาทในการจัดระเบียบคณะสงฆ์อย่างเป็นระบบ ผ่านกฎหมาย โครงสร้างการปกครองสงฆ์ และนโยบายด้านศาสนา การรวมศูนย์อำนาจการปกครองคณะสงฆ์ไม่เพียงสะท้อนความพยายามของรัฐในการสร้างความเป็นเอกภาพทางศาสนา หากยังเป็นกระบวนการสร้างระเบียบวินัย (discipline) และการควบคุมเชิงสถาบันที่สอดคล้องกับโครงการสร้างรัฐสมัยใหม่ การจัดวางบทบาทของพระสงฆ์ให้อยู่ในกรอบความเป็น “ศีลธรรมของรัฐ” ทำให้ศาสนากลายเป็นกลไกสนับสนุนอำนาจรัฐ ทั้งในเชิงสัญลักษณ์และในเชิงการผลิตซ้ำคุณค่าเกี่ยวกับความสงบ ความสามัคคี และการเชื่อฟังอำนาจภายหลังรัฐประหาร พ.ศ. 2557 ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับพระพุทธศาสนาได้ทวีความสำคัญและเข้มข้นยิ่งขึ้น ภายใต้บริบทของระบอบการเมืองที่ขาดความชอบธรรมจากกระบวนการเลือกตั้ง รัฐจำเป็นต้องแสวงหากลไกอื่นในการสร้างความชอบธรรมให้แก่การปกครองของตน ศีลธรรม พุทธศาสนา และวาทกรรมเรื่องความสงบเรียบร้อยจึงถูกนำมาใช้เป็นฐานสำคัญของการอธิบายและรองรับอำนาจ การอ้างถึง “ศีลธรรมอันดี” “ความมั่นคงของชาติ” และ “การปกป้องพระพุทธศาสนา” กลายเป็นถ้อยคำที่ปรากฏอย่างสม่ำเสมอในนโยบายและการปฏิบัติของรัฐในช่วงเวลาดังกล่าว รัฐได้ขยายอำนาจการกำกับกิจการคณะสงฆ์ผ่านเครื่องมือทางกฎหมายและนโยบายอย่างเป็นรูปธรรม ไม่ว่าจะเป็นการบังคับใช้กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการปกครองสงฆ์ การเข้าแทรกแซงกระบวนการบริหารจัดการทรัพย์สินของวัด หรือการจัดระเบียบและตรวจสอบพฤติกรรมของพระสงฆ์โดยอ้างความจำเป็นในการปฏิรูปคณะสงฆ์ มาตรการเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามของรัฐในการทำให้คณะสงฆ์อยู่ภายใต้ระเบียบวินัยของรัฐและสอดคล้องกับอุดมการณ์ทางการเมืองที่รัฐต้องการสถาปนา

อย่างไรก็ตามคณะสงฆ์มิได้เป็นกลุ่มที่มีลักษณะเป็นเนื้อเดียวกันหากแต่มีความหลากหลายทั้งในเชิงการปฏิบัติ แนวคิด และความสัมพันธ์กับอำนาจรัฐ ในบรรดากลุ่มพระสงฆ์ต่างๆ พระสงฆ์สายป่าเป็นกลุ่มที่มีลักษณะเฉพาะและจิตสำนึกทางศีลธรรมอย่างชัดเจน โดยเน้นการปฏิบัติธรรมอย่างเคร่งครัด การถือพระธรรมวินัยเป็นศูนย์กลาง ความสันโดษ และการหลีกเลี่ยงความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับอำนาจทางโลก ลักษณะเฉพาะดังกล่าวทำให้พระสงฆ์สายป่าถูกมองว่าเป็นผู้ครอบครองอำนาจเชิงศีลธรรมที่ค่อนข้างเป็นอิสระจากโครงสร้างรัฐ และมีสถานะพิเศษในทางสังคมของพุทธศาสนิกชน ภายใต้หลังรัฐประหาร พ.ศ.2557 พระสงฆ์สายป่ากลายเป็นทั้งทรัพยากรและความท้าทายของอำนาจรัฐ ในด้านหนึ่งรัฐพยายามดึงเอาความศักดิ์สิทธิ์และ

ภาพลักษณ์ความบริสุทธิ์ทางศีลธรรมของพระสงฆ์สายป่ามาใช้สนับสนุนอุดมการณ์เรื่องความสงบ ความเรียบง่าย และศีลธรรมของสังคม แต่อีกด้านหนึ่งความเป็นอิสระทางจิตวิญญาณและการสันโดษ ทำให้รัฐไม่สามารถควบคุมหรือจัดวางบทบาทของกลุ่มนี้ได้อย่างสมบูรณ์ ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับพระสงฆ์สายป่ามิได้อยู่ในรูปแบบของการควบคุมหรือการต่อต้านอย่างตรงไปตรงมา หากแต่เป็นกระบวนการต่อรองทางอุดมการณ์ที่ดำเนินไปอย่างซับซ้อน รัฐพยายามใช้อำนาจเชิงกฎหมายและวาทกรรมทางศีลธรรมในการกำกับและจัดกรอบบทบาทของพระสงฆ์สายป่า ขณะที่พระสงฆ์สายป่าใช้ลักษณะเฉพาะในการดำรงตนทางธรรมวินัย การวางตัวห่างจากการเมือง และการรักษาความบริสุทธิ์ทางจริยธรรมเป็นกลไกในการคงไว้ซึ่งอำนาจเชิงสัญลักษณ์ของตน

ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับพระพุทธศาสนาในประวัติศาสตร์การเมืองไทย

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ในสมัยรัตนโกสินทร์ เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช การตรากฎหมายดังกล่าวเรียกว่า “กฎพระสงฆ์” รวมอยู่ในกฎหมายตราสามดวง ซึ่งทรงให้ชำระรวบรวมขึ้นในปีจุลศักราช 1166 (พ.ศ. 2347) (ปลื้ม โชติชัญญางกูร, 2550) มีวัตถุประสงค์ในการควบคุมความประพฤติของพระสงฆ์ให้เคร่งครัดตามพระธรรมวินัย ในสมัยรัชกาลที่ 3 มีนิกายสงฆ์ใหม่ชื่อว่า ธรรมยุติกนิกาย และพยายามแยกคณะเป็นอิสระ แต่คณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายยังรวมอยู่ภายใต้การปกครองของเจ้าคณะกลางตลอดสมัยรัชกาลที่ 3 ในสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยังคงใช้กฎพระสงฆ์ที่ตราขึ้นมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 เป็นหลัก ในส่วนของพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับแรก เดิมเรียกว่า พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) โดยพระราชบัญญัตินี้มีลักษณะเป็นธรรมนูญการปกครองคณะสงฆ์ที่กำหนดโครงสร้างการบริหารและการจัดองค์กรไว้อย่างเป็นระบบ นับเป็นครั้งแรกในประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทยที่มีกฎหมายกำหนดระบบการปกครองคณะสงฆ์ (พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต), 2539) พระราชบัญญัตินี้มีบังคับใช้มาถึงรัชกาลที่ 8 ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 คณะราษฎรพยายามรับช่วงการอุปถัมภ์ศาสนาและปรับโครงสร้างให้สอดคล้องกับรัฐสภาและมีการออกพระราชบัญญัติเพิ่มอีกหลายฉบับจนถึงปัจจุบัน แต่ก็ยังคงให้คณะสงฆ์พึ่งพิงรัฐอยู่ รัฐยังคงใช้อิทธิพลทางศาสนาในการสร้างชาติ เช่น การบังคับสอนศีลธรรม และมีกฎหมายควบคุม เช่น พ.ร.บ. เครื่องดื่มแอลกอฮอล์ในวันสำคัญทางศาสนา เพื่อสร้างความเลื่อมใสให้เกิดต่อพุทธศาสนิกชนแล้ว ยังเป็นไปเพื่อให้มีความเหมาะสมกับสภาพการณ์ บริบทของแต่ละยุคสมัย และเพื่อให้เกิดความสะดวกต่อการปกครองของคณะสงฆ์อีกด้วย

ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับพระพุทธศาสนาในประวัติศาสตร์ไทยมีความซับซ้อนและเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัย โดยรัฐใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือสร้างความชอบธรรมผ่านการรวมศูนย์คณะสงฆ์และการสร้างระบบการศึกษา (เช่นสมัย ร.5) ในขณะที่คณะสงฆ์ก็มีบทบาทในการให้คำแนะนำทางจริยธรรมแก่ผู้ปกครองและประชาชนแต่ก็ต้องปรับตัวตามนโยบายรัฐบาล ซึ่งสมัยคณะราษฎรก็มีความพยายามปรับปรุงโครงสร้างสงฆ์ให้สอดคล้องกับระบอบประชาธิปไตย จนมาถึงปัจจุบันที่ศาสนายังคงเป็นส่วนสำคัญของอัตลักษณ์ไทย แต่ก็มีประเด็นถกเถียงเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับศาสนาและบทบาทของพระสงฆ์ในการเมือง ความสัมพันธ์นี้

แสดงให้เห็นว่ารัฐไทยผูกพันกับพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง แต่ก็มีการใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือทางการเมือง เพื่อสร้างรัฐชาติ และคณะสงฆ์ก็มีบทบาทที่หลากหลาย ทั้งสนับสนุนและตรวจสอบอำนาจรัฐ

บริบทการเมืองหลังรัฐประหาร พ.ศ. 2557

สัดส่วนของผู้นำทางการเมืองมีพื้นฐานหรือภูมิหลังมาจากระบบราชการทั้งสิ้น นอกจากนี้สภานิติบัญญัติแห่งชาติ (ทำหน้าที่แทนสภา) มีการแต่งตั้งข้าราชการทหาร ตำรวจ และฝ่ายพลเรือน ที่มีสัดส่วนมากกว่าตัวแทนภาคประชาชน และสมาชิกทั้งหมดล้วนมาจากการแต่งตั้งทั้งสิ้น นอกจากนี้เมื่อวิเคราะห์ตามแนวคิดรัฐราชการ จะพบว่ากลุ่มผู้นำในระบบราชการที่สามารถควบคุมตัวแทนของประชาชนผ่านการออกนโยบายทั้งในเชิงเศรษฐกิจและสังคม อันมีลักษณะเป็นรัฐราชการตามแนวคิดของ Fred W. Riggs การปิดกั้นการตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐและบทบาทของสถาบันในสังคมอื่น ๆ ทำให้ระบบราชการสามารถเข้ามาควบคุมการเมืองไทยผ่านการสร้างความชอบธรรมทางการเมือง ซึ่งมีการกำหนดบทบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ (ฉบับชั่วคราว) พ.ศ.2557 มาตรา 44 ซึ่งให้หัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติมีอำนาจสั่งการระงับยับยั้งหรือกระทำการใด ๆ ได้ ไม่ว่าการกระทำนั้นจะมีผลบังคับในทางนิติบัญญัติ ในทางบริหารหรือในทางตุลาการ และให้ถือว่าคำสั่งหรือการกระทำ รวมทั้งการปฏิบัติตามคำสั่งดังกล่าว เป็นคำสั่งหรือการกระทำ หรือการปฏิบัติที่ชอบด้วยกฎหมายและรัฐธรรมนูญนี้และเป็นที่สุด จะพบว่าอำนาจพิเศษนี้ใช้เร่งรัดการดำเนินงานและออกนโยบาย โดยมีกลไกของระบบราชการสนับสนุนการทำงานของรัฐบาล พลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา อีกทั้งพบว่าจากกระบวนการร่างรัฐธรรมนูญเพื่อสร้างความชอบธรรมและสถาปนาองค์กรทางการเมืองรูปแบบใหม่เป็นการประสานกำลังระหว่างผู้นำในระบบราชการ ทหาร และภาคธุรกิจ อันเป็นรัฐราชการรูปแบบใหม่ที่เกิดจากการรวมกลุ่มกัน เพื่อสร้างความเป็นทางการให้กับรัฐราชการโดยได้รับการบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญตามแนวคิดของ Douglass C. North จึงถือได้ว่าการสร้างความเป็นสถาบันให้แก่รัฐราชการทหาร โดยพยายามสร้างระบบการเมืองที่สามารถแก้ไขปัญหาความวุ่นวายที่เกิดขึ้น (นายธนบรรณ อุทองมาก, 2560)

ลักษณะเฉพาะและบทบาทของพระสงฆ์สายป่า

พระสงฆ์สายป่า (Forest Monks หรือ พระกรรมฐาน) มีที่มาจากคติการปฏิบัติในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่ยึดถือการบำเพ็ญสมณธรรมตามแบบอย่างพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์สาวกในสมัยพุทธกาล โดยเน้นการอยู่อาศัยในป่า การถือธุดงค์วัตร ความมกน้อย สันโดษ และการฝึกสมาธิภาวนา เพื่อมุ่งสู่การหลุดพ้นมากกว่าการศึกษาพระปริยัติหรือบทบาททางพิธีกรรมในชุมชนเมือง ในบริบทสังคมไทยคติพระสงฆ์สายป่าปรากฏอย่างเด่นชัดตั้งแต่ช่วงปลายสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (อีสาน) เนื่องจากมีสภาพภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมเอื้อต่อการดำรงชีวิตแบบนักบวชผู้สละโลก พัฒนาการสำคัญเกิดขึ้นในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 เมื่อพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ซึ่งเป็นศิษย์เอกของพระอาจารย์เสาร์ กตนสีโล อาจารย์ใหญ่ของสายพระป่า ได้ฟื้นฟูการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานและธุดงค์วัตรอย่างเคร่งครัด ส่งผลให้เกิดเครือข่ายพระกรรมฐานสายป่าที่มีอิทธิพลสูงต่อพระพุทธศาสนาไทย ต่อมาพระสงฆ์สายป่าได้พัฒนาบทบาทจากกลุ่มนักบวชชายชอบสังคม ไปสู่การเป็นแหล่งความศรัทธาและศรัทธาและความชอบธรรมทางศีลธรรมของสังคมไทย โดยเฉพาะในช่วงที่รัฐไทยใช้พุทธศาสนาเป็นเครื่องมือสร้างเอกภาพ

และอุดมการณ์ของชาติ อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์ดังกล่าวมิได้เป็นไปอย่างราบรื่นเสมอไป เนื่องจากวิถีปฏิบัติที่เน้นความอิสระ การอุทิศ และการอยู่นอกโครงสร้างวัดเมือง มักก่อให้เกิดความตึงเครียดกับระบบการปกครองคณะสงฆ์แบบรวมศูนย์ของรัฐ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐไทยกับพระสงฆ์สายป่าในยุคหลังรัฐประหาร พ.ศ.2557 เป็นภาพสะท้อนของโครงสร้างอำนาจทางการเมืองไทยร่วมสมัย ซึ่งรัฐมิได้ดำรงอยู่เพียงในมิติของสถาบันหรือกฎหมาย หากยังฝังตัวอยู่ในโครงสร้างวัฒนธรรมและคติความเชื่อที่มีพุทธศาสนาเป็นแกนกลาง ความสัมพันธ์นี้จึงมีลักษณะทั้ง “พึ่งพา” และ “ควบคุม” ในเวลาเดียวกัน กล่าวคือรัฐต้องการใช้ทุนทางศาสนาของพระสงฆ์สายป่าเพื่อสร้างความชอบธรรมทางการเมือง แต่ขณะเดียวกันก็หวั่นเกรงอำนาจเชิงสัญลักษณ์ของกลุ่มสงฆ์ที่มีอิทธิพลทางวัฒนธรรมสูง จึงจำเป็นต้องสถาปนากลไกในการกำกับ ดูแล และจำกัดขอบเขตอำนาจของพวกเขາอย่างเป็นระบบ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2541) ผ่านการใช้กลไกกฎหมาย มาตรการทางราชการ และการจัดวางอำนาจในมหาเถรสมาคม สะท้อนให้เห็นความตั้งใจของรัฐที่ต้องการควบคุมศาสนาในฐานะ “พื้นที่ผลิตซ้ำความชอบธรรม” ของระบอบอำนาจใหม่ และลดความเสี่ยงของการเกิดกลุ่มสงฆ์ที่อาจมีอิทธิพลทางการเมืองที่รัฐมิอาจควบคุมได้

พระสงฆ์สายป่า โดยเฉพาะสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ถือเป็นกลุ่มสงฆ์ที่มีทุนทางศาสนาสูงมากในวัฒนธรรมไทย เนื่องจากถูกมองว่าเป็นต้นแบบของพระผู้ปฏิบัติเคร่งครัด สละโลก และมีบารมีทางธรรมเหนือกว่าภิกษุเมือง พระสงฆ์ป่ามักถูกทำให้เป็น “สัญลักษณ์ของความบริสุทธิ์” และถูกนำไปใช้สร้างภาพความศักดิ์สิทธิ์ของชาติ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2557) ภาพลักษณ์ดังกล่าวทำให้พระสงฆ์ป่ากลายเป็นเครื่องมือสำคัญสำหรับรัฐที่ต้องการสร้างความชอบธรรมเชิงศีลธรรมให้แก่ระบอบการปกครอง โดยเฉพาะในช่วงหลังรัฐประหารที่รัฐจำเป็นต้องเพิ่ม “ทุนศีลธรรม” เพื่อรองรับการใช้อำนาจนอกระบบประชาธิปไตย อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์ดังกล่าวมิใช่ความสัมพันธ์เชิงพิธีกรรมแบบดั้งเดิม หากแต่มีลักษณะเป็น “การต่อรองเชิงอำนาจ” ที่ทั้งสองฝ่ายต่างต้องรักษาสถานะของตน พระสงฆ์สายป่าซึ่งมีอำนาจเชิงสัญลักษณ์สูงสามารถต่อรองกับรัฐได้บางระดับ รัฐเองก็ต้องเลือกสนับสนุนวัดหรือพระสงฆ์ป่าบางสายที่มีความใกล้ชิดหรือไม่เป็นภัยต่อเสถียรภาพของตน ขณะเดียวกันก็ใช้กลไกรัฐเพื่อจำกัดความเคลื่อนไหวของสงฆ์ที่อาจไม่สอดคล้องกับระเบียบรัฐตัวอย่างชัดเจนคือการบังคับใช้มาตรา 44 โดยให้สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ (พศ.) สามารถจัดการวัดต่าง ๆ ได้ อย่างมีอำนาจมากขึ้น ซึ่งส่งผลต่อวัดที่อยู่นอกเครือข่ายสนับสนุนรัฐ (วรรณสิงห์ ประเสริฐกุล, 2562) พื้นที่ชนบทและป่าเขาเป็นฐานของพระสงฆ์สายป่าเป็นพื้นที่ที่รัฐต้องการควบคุมในมิติการปกครองเช่นกัน การขยายอำนาจรัฐเข้าสู่พื้นที่เหล่านี้ผ่านโครงการพัฒนา การจัดการป่าไม้ และนโยบายความมั่นคง มักต้องอาศัยความร่วมมือของวัดสายป่าในพื้นที่ ความสัมพันธ์จึงกลายเป็นการแลกเปลี่ยนเชิงโครงสร้าง พระสงฆ์ได้รับการสนับสนุนเพื่อคงสถานภาพและพื้นที่ทางศาสนา ส่วนรัฐได้รับพันธมิตรเชิงวัฒนธรรมเพื่อสร้างความสงบเรียบร้อยและเสถียรภาพทางการเมือง พื้นที่วัดและชุมชนสายป้ามักถูกดึงเข้าไปเชื่อมโยงกับรัฐผ่านโครงการความมั่นคงและการจัดการทรัพยากร (สุรเดช โชติอุดมพันธ์, 2560)

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับพระสงฆ์สายป่า

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐไทยกับพระสงฆ์สายป่าเป็นความสัมพันธ์ที่มีลักษณะซับซ้อนและเปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางการเมืองและโครงสร้างอำนาจของรัฐในแต่ละยุคสมัย โดยมีได้เป็นเพียงความสัมพันธ์เชิงการอุปถัมภ์ทางศาสนา หากแต่เป็นกระบวนการต่อรอง ควบคุม และพึ่งพาซึ่งกันและกันระหว่างอำนาจทางโลกกับอำนาจเชิงศีลธรรม (Stanley Jeyaraja Tambiah, 1976) ในเชิงโครงสร้างรัฐไทยพยายามจัดระเบียบคณะสงฆ์ให้อยู่ภายใต้ระบบการปกครองแบบรวมศูนย์ผ่านกฎหมายคณะสงฆ์และสถาบันมหาเถรสมาคม ซึ่งสะท้อนแนวคิดรัฐสมัยใหม่ที่มุ่งควบคุมพื้นที่ทางศาสนาให้อยู่ในกรอบเดียวกับอำนาจรัฐ อย่างไรก็ตาม พระสงฆ์สายป่าซึ่งยึดถือการปฏิบัติธุดงค์ การอยู่นอกวัดเมือง และการปลีกตัวจากกิจกรรมทางโลก กลับดำรงอยู่ในฐานะ “ชายขอบ” ของโครงสร้างดังกล่าว ทำให้ในระยะหนึ่งถูกมองว่าเป็นกลุ่มที่ยากต่อการควบคุมและไม่สอดคล้องกับอุดมการณ์รัฐชาติ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต, 2546))

ในขณะเดียวกัน พระสงฆ์สายปาก็กลับมีทุนทางศีลธรรมสูงจากภาพลักษณ์ของความบริสุทธิ์ ความสมณะ และการสืบทอดอุดมคติพุทธกาล ซึ่งสร้างความศรัทธาอย่างลึกซึ้งในหมู่ประชาชน ทุนเชิงสัญลักษณ์นี้ทำให้พระสงฆ์สายป่ามีอำนาจในเชิงวัฒนธรรมและจริยธรรมที่รัฐไม่อาจมองข้ามได้ โดยเฉพาะในช่วงที่รัฐเผชิญวิกฤตความชอบธรรมทางการเมือง รัฐจึงมักเข้าไปผนวกรวมพระสงฆ์สายป่าเข้ากับอุดมการณ์หลักของชาติผ่านการยกย่องเชิดชู การอุปถัมภ์วัดป่า และการทำให้พระสงฆ์สายป่าบางรูปกลายเป็นสัญลักษณ์ของ “พุทธศาสนาบริสุทธิ์” ที่สนับสนุนความมั่นคงของรัฐ ความสัมพันธ์ดังกล่าวมิได้เป็นไปในลักษณะฝ่ายเดียว พระสงฆ์สายป่ามิได้เป็นเพียงผู้ถูกควบคุมหรือครอบงำ หากแต่มีการต่อรองเชิงอำนาจผ่านการรักษาระยะห่างจากการเมืองโดยตรง การเน้นบทบาทด้านศีลธรรม และการวิพากษ์ทางอ้อมต่ออัตถุนิยม อำนาจรัฐ และความเสื่อมของสังคมเมือง การวางตัวเช่นนี้ทำให้พระสงฆ์สายป่าสามารถดำรงความชอบธรรมของตน โดยไม่ต้องเผชิญหน้ากับรัฐอย่างเปิดเผย แต่ขณะเดียวกันก็รักษาพื้นที่อิสระทางอุดมการณ์ไว้ได้ในระดับหนึ่ง (สุพจน์ แจ้งเร็ว, 2548) ในยุคการเมืองร่วมสมัย โดยเฉพาะภายหลังการรัฐประหาร ประเทศไทยมีแนวโน้มใช้พุทธศาสนาและพระสงฆ์ที่มีบารมีสูงเป็นเครื่องมือสร้างความสงบเรียบร้อยและความชอบธรรมเชิงศีลธรรมมากขึ้น พระสงฆ์สายป่าบางส่วนจึงถูกดึงเข้าสู่กระบวนการสร้างอุดมการณ์ของรัฐ ในขณะที่พระสงฆ์สายป่าบางกลุ่มยังคงเลือกดำรงตนอยู่นอกกระแสอำนาจดังกล่าว ส่งผลให้เกิดความหลากหลายของจุดยืนภายในสายป่าเอง (เกษียร เตชะพีระ, 2552) ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับพระสงฆ์สายป่าเป็นความสัมพันธ์แบบ “พึ่งพา-ควบคุม-ต่อรอง” ที่ดำเนินไปภายใต้พลวัตของการเมืองและศาสนา เป็นความสัมพันธ์ที่ลึกซึ้งและซับซ้อนกว่าที่ปรากฏในพิธีกรรมหรือสัญลักษณ์ภายนอก หากแต่เป็นโครงสร้างการต่อรองระหว่าง “อำนาจรัฐ” กับ “อำนาจศีลธรรม-อำนาจสัญลักษณ์” ที่ต่างฝ่ายต่างต้องการครอบครองเพื่อสร้างความหมาย ความชอบธรรม และการยืนยันสถานะของตนในระบอบอำนาจไทยร่วมสมัย

นับตั้งแต่การรัฐประหารปี 2557 เป็นต้นมา รัฐไทยภายใต้รัฐบาลทหารต้องเผชิญความเสี่ยงเชิงความชอบธรรมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เนื่องจากลักษณะของอำนาจที่เกิดจากการยึดรัฐด้วยกำลัง การระงับเสรีภาพ และการตั้งรัฐบาลที่ไม่ผ่านกระบวนการเลือกตั้ง ส่งผลให้รัฐจำเป็นต้องแสวงหาทุนความชอบธรรม

จากแหล่งอื่น ๆ ศาสนาพุทธในฐานะสถาบันที่เป็นแกนกลางถูกหยิบยืมมาเป็นเครื่องมือสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระสงฆ์สายป่าซึ่งมีสถานะทางศีลธรรมสูงกว่ากลุ่มสงฆ์ส่วนอื่น อีกทั้งยังมีภาพลักษณ์ที่ปราศจากข้อขัดแย้งทางการเมือง จึงสามารถถูกใช้เป็นฐานรองรับและกลบความรุนแรงเชิงโครงสร้างที่มาพร้อมกับระบอบทหารได้อย่างมีนัยสำคัญ การใช้อำนาจของ คสช. ต่อสถาบันสงฆ์ปรากฏชัดเจนในหลายระดับ ไม่ว่าจะเป็นการใช้อำนาจตามมาตรา 44 เพื่อแต่งตั้งผู้บริหารระดับสูงของมหาเถรสมาคม การแทรกแซงกลไกการปกครองสงฆ์ การควบคุมการแสดงออกทางการเมืองของพระสงฆ์ และการตีกรอบพื้นที่ของวาทกรรมทางศาสนาให้สอดคล้องกับอุดมการณ์ความมั่นคงของรัฐ การกระทำเหล่านี้ไม่ได้มีความหมายเพียงเพื่อจัดระเบียบสถาบันสงฆ์ แต่เป็นความพยายามของรัฐในการผูกขาดการตีความพุทธศาสนาและกำกับ “ความศักดิ์สิทธิ์” ให้เป็นไปตามระเบียบแบบแผนที่รัฐต้องการ รัฐต้องการพุทธศาสนาที่เรียบง่าย สงบ และมีวินัย เพื่อหล่อเลี้ยงวาทกรรมว่ารัฐทหารเป็นผู้สร้างความสงบและระเบียบให้แก่สังคมไทย ซึ่งเป็นโครงสร้างวาทกรรมที่ปรากฏอย่างต่อเนื่องผ่านสื่อของรัฐและพิธีกรรมทางศาสนาที่ผู้นำทหารเข้าร่วมเป็นประจำ

พระสงฆ์สายป้ามักได้รับการนับถือศรัทธาจากสถาบันกษัตริย์และประชาชน เนื่องจากวัตรปฏิบัติอันเข้มงวด ความสมณะ และแนวทางการดำรงตนที่ไม่ข้องเกี่ยวกับโลกียวิสัยมากนัก ยิ่งเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์และน้ำหนักทางสัญลักษณ์ เมื่อเกิดการรัฐประหาร รัฐทหารจึงมองเห็นโอกาสในการเชื่อมโยงตนเองเข้ากับกลุ่มสงฆ์ที่มีบารมีและศรัทธาในวงกว้างเพื่อสร้าง “ทุนศักดิ์สิทธิ์” ใหม่ ที่สามารถทดแทนความชอบธรรมทางประชาธิปไตยที่ขาดหายไปในรอบการเมืองหลังรัฐประหาร การเดินทางไปกราบนมัสการพระอาจารย์สายป่าของผู้นำทหาร การใช้คำสอนเรื่องวินัยและความสงบในสุนทรพจน์ทางการเมือง หรือการจัดงานศาสนาที่เน้นความเคร่งครัด ล้วนเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสถาปนาความมั่นคงเชิงอุดมการณ์ผ่านการผูกโยงระบอบการปกครองเข้ากับสถาบันศาสนา พระสงฆ์สายป้ามียุทธศาสตร์ที่รัฐต้องการ ส่วนรัฐมีอำนาจในการคุ้มครองพื้นที่ที่ปฏิบัติธรรม วัดป่า และพื้นที่ป่าธรรมชาติ ที่ยังคงเป็นฐานที่ตั้งของวัตรปฏิบัติสายกรรมฐาน พระสงฆ์สายป่าบางรูปจึงยอมรับบทบาทที่รัฐต้องการในระดับหนึ่ง เพื่อให้สามารถทำงานทางธรรมได้อย่างไม่ถูกแทรกแซงโดยกลไกของรัฐหรือผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่เข้ามาคุกคามพื้นที่ป่า ขณะเดียวกัน พระสงฆ์สายป้าอีกจำนวนหนึ่งไม่ต้องการให้รัฐเข้ามาครอบงำการตีความพุทธศาสนา เนื่องจากมองว่าหน้าที่ของพระสงฆ์คือการดำรงพระวินัยและสั่งสอนธรรมะ มิใช่เป็นเครื่องมือของอุดมการณ์ทางการเมืองใด การเจียบสงัด การใช้สำนวนธรรมที่กล่าวถึงสังขารโดยไม่ลงรายละเอียดทางโลก และการไม่ให้ความชอบธรรมทางสัญลักษณ์แก่รัฐโดยตรง อาจถือเป็นการต่อต้านแบบอ่อนหรือ “การต่อต้านเชิงสัญลักษณ์” ซึ่งมีความหมายในเชิงการปฏิเสธอำนาจของรัฐอย่างไม่เปิดเผย เมื่อพระสงฆ์บางรูปไม่ให้ความร่วมมือ รัฐก็หันไปใช้มาตรการกดดัน เช่น การใช้กฎหมายควบคุม การจำกัดเสรีภาพในการแสดงความเห็นของพระสงฆ์ และการสร้างวาทกรรมแบ่งแยกพระสงฆ์ออกเป็น “สงฆ์ที่ดี” กับ “สงฆ์ที่ไม่ดี” ตามกรอบที่รัฐต้องการ นอกจากนี้กระบวนการควบคุมสถาบันสงฆ์ผ่านพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับแก้ไข และการใช้อำนาจเบ็ดเสร็จในการคัดเลือกผู้นำสงฆ์ระดับสูง ยังสะท้อนว่ารัฐต้องการสร้างแนวทางการบริหารคณะสงฆ์แบบรวมศูนย์มากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตามการ

ครอบงำของรัฐก็ได้สมบูรณ์แบบ ความศักดิ์สิทธิ์ที่สังคมมอบให้พระสงฆ์สายปามีความลึกซึ้งเกินกว่าที่รัฐจะใช้เป็นเครื่องมือได้อย่างไร้ข้อจำกัด

เมื่อนำปรากฏการณ์ดังกล่าวมาพิจารณาในบริบททฤษฎีรัฐ-ศาสนา สามารถเห็นได้ว่ารัฐไทยหลังรัฐประหารได้ใช้กลไกของ “รัฐนิยมทางศาสนา” (religious statism) เพื่อจัดการศาสนาให้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการสร้างชาติและความมั่นคง ในขณะที่พระสงฆ์สายปาส่งพัฒนารากฐานมาจากประสบการณ์ของความ เป็นอิสระทางปฏิบัติกลับถูกดึงให้เข้ามาอยู่ในฐานะเครื่องมือของรัฐโดยหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่ในขณะเดียวกันนั้น พระสงฆ์สายปาก็สามารถรักษาความเป็นอิสระได้ในหลายระดับ ผ่านการสื่อสารธรรมะ การปฏิเสธการใช้ อำนาจทางโลก และการยืนยันว่าสิ่งที่สำคัญที่สุดคือการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น มิใช่การรับใช้โครงการทาง การเมืองใด ๆ

ท้ายที่สุด ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐไทยกับพระสงฆ์สายปาลังรัฐประหาร พ.ศ. 2557 สามารถมองได้ว่าเป็นกระบวนการต่อรองที่ทั้งสองฝ่ายต่างต้องการทรัพยากรบางประการจากกัน รัฐต้องการทุนศักดิ์สิทธิ์เพื่อเสริมสร้างความชอบธรรม ส่วนพระสงฆ์สายปาดต้องการพื้นที่ทางศาสนาและความคุ้มครองต่อ แรงกดดันจากโครงสร้างรัฐ ความสัมพันธ์นี้จึงมิใช่ความสัมพันธ์แบบผู้กระทำและผู้ถูกกระทำ แต่เป็น ความสัมพันธ์ที่เต็มไปด้วยพลวัต การต่อสู้เชิงสัญลักษณ์ และการกำหนดขอบเขตอำนาจซึ่งกันและกัน ผลลัพธ์ คือภาพของรัฐไทยที่พยายามผูกขาดความหมายของพุทธศาสนา แต่ก็ต้องเผชิญกับข้อจำกัดจากความศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งไม่อาจควบคุมได้โดยเบ็ดเสร็จ และภาพของพระสงฆ์สายปาที่แม้จะถูกดึงเข้าสู่โครงสร้างอำนาจรัฐ แต่ก็ ยังคงความเป็นอิสระในระดับที่รัฐไม่สามารถเข้าถึงได้อย่างสมบูรณ์ การวิเคราะห์ดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าความสัมพันธ์ เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับพระสงฆ์สายปาเป็นหนึ่งในพื้นที่สำคัญในการทำความเข้าใจรัฐไทยสมัยใหม่ อุดมการณ์ความมั่นคง และบทบาทของศาสนาในสังคมไทย

สรุป

ในมุมมองของผู้เขียนมองว่า ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับพระสงฆ์สายปาในยุคหลัง รัฐประหาร พ.ศ.2557 ไม่ควรถูกมองว่าเป็นความสัมพันธ์แบบรัฐ “ครอบงำหรือควบคุม” ศาสนาอย่างเด็ดขาด หากแต่เป็นความสัมพันธ์แบบพึ่งพาและต่อรองกันทางอุดมการณ์ ภายใต้บริบทที่รัฐประสบปัญหาความชอบ ธรรมทางการเมือง จำเป็นต้องแสวงหาแหล่งความชอบธรรมที่อยู่นอกกลไกประชาธิปไตยและพุทธศาสนา ตามปกติ ซึ่งพระสงฆ์สายปามีภาพลักษณ์ของความบริสุทธิ์ สมณะ และห่างไกลการเมือง จึงกลายเป็น ทรัพยากรทางศีลธรรมที่รัฐเลือกใช้ อย่างไรก็ตามการใช้ศาสนาในลักษณะนี้ไม่อาจควบคุมได้ทั้งหมด เพราะ อำนาจของพระสงฆ์สายปามีได้ตั้งอยู่บนโครงสร้างรัฐ หากตั้งอยู่บนศรัทธาและการยอมรับทางสังคม ขณะเดียวกันพระสงฆ์สายปาเองก็ไม่ได้อยู่ในสถานะ “ผู้ต่อต้านรัฐ” อย่างเปิดเผย ความเงียบ การวางตัวอยู่นอก การเมือง และการเน้นคำสอนเรื่องความสงบ การละวาง และศีลธรรม สามารถถูกตีความได้สองทาง คือทั้งใน ฐานะการสอดรับกับวาทกรรมของรัฐ และในฐานะการวิพากษ์วิจารณ์อำนาจรัฐทางอ้อมโดยไม่เผชิญหน้า ความ คลุมเครือนี้เองคือพื้นที่ของการต่อรองทางอุดมการณ์ พระสงฆ์สายปาไม่ได้เป็นเพียง “เครื่องมือของรัฐ” แต่ก็ ไม่อาจกล่าวได้ว่าเป็นพลังอิสระจากโครงสร้างอำนาจรัฐอย่างสิ้นเชิง หากแต่ดำรงอยู่ในสถานะระหว่างการถูก

ตั้งเข้าไปใช้กับการรักษาอัตลักษณ์ทางศีลธรรมของตนเอง ความสัมพันธ์เช่นนี้สะท้อนให้เห็นข้อจำกัดของอำนาจรัฐในการครอบงำพื้นที่ศาสนา และในขณะเดียวกันก็เผยให้เห็นบทบาทของศาสนาในฐานะพื้นที่การเมืองเชิงสัญลักษณ์ที่ยังคงทรงพลังในสังคมไทยร่วมสมัย

เอกสารอ้างอิง

- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2541). แนวคิดเศรษฐกิจการเมืองไทย. สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2557). การเมืองไทยสมัยใหม่. มติชน.
- ปลื้ม โชติขจรยางกูร. (2550). กฎหมายตราสามดวง. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2546). พุทธธรรม. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตฺโต). (2539). การปกครองคณะสงฆ์ไทย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- เกษียร เตชะพีระ. (2552). การเมืองไทยร่วมสมัย. สำนักพิมพ์ฟ้าเดียวกัน.
- สุพจน์ แจ้งเร็ว. (2548). พระสงฆ์กับสังคมไทย. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สุรเดช โชติอุดมพันธ์. (2560). ศาสนากับการเมืองไทย. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วรรณสิงห์ ประเสริฐกุล. (2562). การเมือง ศาสนา และอำนาจ. สำนักพิมพ์มติชน.
- ธนบรรณ อุ่ทองมาก. (2560). รัฐราชการไทยในบริบทการเมืองร่วมสมัย. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- Tambiah, S. J. (1976). World conqueror and world renouncer: A study of Buddhism and polity in Thailand. Cambridge University Press.